

Vården av de röda krigsvärnlösa 1918 som socialt och politiskt problem

PANU PULMA och MATTI KAUPPI

Frihetskriget/revolutionen i Finland inleddes den 28 januari 1918 och avslutades officiellt med de vitas segerparad i Helsingfors den 16 maj. Enbart krigshandlingarna hade krävt närmare sju tusen människors liv; de vitas förluster var något mindre än de rödas. Inbördeskriget innebar dock mycket mer än ett krig mellan arméer, det blev också utgångspunkten för en spiral av social bitterhet och hämnd. Närmare 1 700 vita föll offer för den röda terrorn, medan de vitas godtycke krävde nästan 8 500 rödas liv. Den vita terrorn fortgick i själva verket till slutet av år 1919, men toppen inföll i april-maj 1918 då över 6 000 röda eller personer som misstänktes vara röda avrättades.

Medan de vita firade sin med tyskt stöd vunna seger inleddes över 80 000 rödas fångars lidande i fånglägren där de skulle invänta "laglig dom". Även om dödsstraff härefter utdömdes för endast 600 röda, mötte minst 12 500 röda döden i fånglägren. Saldot av det segrrika frihetskriget/den misslyckade revolutionen blev alltså att omkr. 30 000 finländare förintades. Dessutom blev tusentals röda tvungna att fly från landet.

Den vita terrorns omfattning och den katastrofala fånglägerdödligheten var sist och slutligen ett konsekvent resultat av segrarnas världsbild och människouppfattning. Landet måste rensas från "dåliga element". Filosofen Oiva Ketonen har i sin alltför litet uppmärksammade bok om händelserna 1918 analyserat segrarnas inställning till de röda utgående från de vitas världsbild. En absolut miss-

tänksamhet och misstro mot omvärlden kombinerades med en absolut självuppfattning som dominerades av omnipotens och en tilltro till den egna övertygelsen om det rätta.¹ I bakgrunden fanns överklassernas traditionella samhällsuppfattning, tilltron till den egna intellektuella och moraliska överlägsenheten, som underbyggts "vetenskapligt" genom de rashygieniska läror som spreds under 1910-talet. "Folket" var en massa, vars naturliga ställning var att utföra sitt arbete ödmjukt och flitigt och därmed göra sig förtjänt av god vilja och filantropi från överklassens sida. Borgerskapets inställning i Finland präglades dessutom av en nästan religiöst-världsåskådningsmässig tro på lagen och samhällslivets lagliga former; i början av seklet hade fasthållandet vid dem utformats till en nationell existensfråga. Arbeterklassens uppror var med andra ord en djup kränkning inte bara mot den naturliga världsordningen, utan även mot samhällslivets djupaste, lagenliga väsen.²

Tanken att se motparten som en i något avseende jämbördig part var sålunda helt omöjlig, barmhärtighet kom inte i fråga, det fanns bara plats för straff och för att söka garantier för att det skedda inte kunde upprepas.

Kriget drabbade alla, men nöden var störst i de hem på förlorarsidan, där familjens försörjare var död, fängslad, försvunnen eller flyktig. Finland hade länge lidit av livsmedelsbrist och läget var svårast år 1918. Det var också mycket svårt att få arbete. Den s.k. normala dödligheten steg våldsamt, t.ex. i Tammerfors dog 44% av de barn som föddes i röda familjer 1918 och som förlorat far och/eller mor innan de nådde två års ålder.³

Problemet med de föräldralösa röda barnen uppmärksammades från första början. Socialstyrelsen började redan i april samla in upp-

¹ Oiva Ketonen, *Kansakunta murroksessa. Kesä 1918 ja sen taustaa*, Porvoo 1983, s. 112-113.

² Ketonen, t.ex. s. 123-125, 129-135, 139-140. Jfr Marjatta Hietala, 'Rotuhygieniä', Aira Kemiläinen (red.), *Mongoleja vai germaaneja? Rotuteorioiden suomalaiset*, HArk 86 (1985), s. 110, 156-158.

³ Mervi Kaarninen, *Punaorvon tarina*, otryckt avhandling pro gradu i Finlands historia, Tammerfors universitet 1984, s. 12.

gifter om krigsvärnlösa⁴ och i maj tillsattes en kommitté för att utreda hur barnens omvårdnad skulle ordnas. Det sätt på vilket problemet uppfattades och man tänkte sig att det skulle lösas i den "schizofrena" atmosfär som rådde våren 1918 framgår av den linjedragning som företogs av huvudredaktören för *Köyhäinhoitolehti*, fattigvårdsdistriktsinspektören Bruno Sarlin:

De röda kvinnorna utgör ännu en stor fara ... Dessa kvinnors hem och den fostran som gets i dem är till stor del skyldiga till vårt förskräckligt hemska inbördeskrig. I de rödas råheter avspeglades framför allt råheten i de röda hemmen och hos dessa kvinnor. . . Det måste härefter vara en absolut skyldighet för samhället, att dylika odjur inte längre får fostra barn och i dem inplantera sin gemena råhet och sitt tärande hat, som smutsar ned barnets hela själsliv. . . I alla ens något betänkliga fall bör barnen avskiljas från dylika odjur. Redan samhällets fördel och självbevarelseinstinkt kräver detta.⁵

Sarlin såg på framtiden med fruktan i hjärtat:

Man måste komma ihåg att det nu är fråga om tiotusentals värnlösa. Om en sådan armé insuper bitterhetens kalk i sin själ, föreligger en stor fara för samhället. Och en god uppfostran av värnlösa barn blir ändå billigare än att upprätthålla fängelser. Dessutom är det landets kommande arbetskraft som växer upp med dessa barn.

Sarlins syn på problemet dikterades alltså av fruktan. Uppfattningen var inte ny, men den hade tillspetsats av situationen. I själva verket hade den systematiska utbyggnaden av barnskyddet sedan 1890-talet byggt på samma sociala fruktan.⁶ Också lösningen, strävan att låta barnen uppfostras utanför hemmet, helst på landsbygden, representerade en hävdvunnen barnavårdstradition som byggde på fattigvårdens principer.⁷

⁴ Redovisade i 'De krigsvärnlösa barnen i Finland. En statistisk utredning', *Social Tidskrift* 1919, s. 381-401.

⁵ *Köyhäinhoitolehti* 2-3/1918, s. 14-15. Sarlin blev senare landshövding i Vasa län och socialminister på 1930-talet.

⁶ Jfr t.ex. Tove Stang Dahl, *Barnevern of samfunnsvern*, Oslo 1978 och Panu Pulma, 'Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen', Panu Pulma och Oiva Turpeinen, *Suomen lastensuojelun historia*, Helsinki 1987, s. 105, passim.

⁷ Veikko Piirainen, *Vaivaihoidosta sosiaaliturvaan*, Hämeenlinna 1974, s. 60-70. Kommittébetänkande 1918:1a.

Under inbördeskriget förlorade många sina anhöriga och många familj sin försörjare, dessutom var det svårt att erhålla arbete. Det förekom hungersnöd, spanska sjukan hade vunnit spridning och ett stort antal tiggare var i rörelse. På bilden en moder med sina barn vid väggkanten någonstans i närheten av Åbo våren 1919. (Arbetararkivet)

”Kommittén för omvårdnad av de barn som blivit värnlösa till följd av upproret år 1918” tillsattes i maj 1918 och koncentrerade sig på att lösa barnomsorgens praktiska problem. De principiella avgörandena träffades nämligen på annat håll, ty ”krigarnas biståndskommitté”, som tillsattes på sommaren ansåg att det var totalt olämpligt att genom fattigvården understöda dem som till följd av frihetskriget förlorat sin arbetsförmåga eller försörjare. Änkor och

föräldralösa på den segrande sidan skulle ges en tryggad ställning genom statliga pensioner.

Fattigvården med dess förödmjukande former och begränsningar av understödstagarnas medborgerliga rättigheter lämpade sig alltså inte för att trygga de drabbade på den vita sidan, men för omsorgen och försörjningen av röda änkor och föräldralösa bildade den en vederbörlig grund. Sist och slutligen koncentrerades de principiella lösningarna rörande de röda föräldralösa till två frågor. För det första ansågs det bättre att barnen vårdades i eget hem eller i ett fosterhem än på anstalt och för det andra föreslogs ett statsstödssystem för att lindra kommunernas kostnader för omsorgen om de röda krigsvärnlösa.⁸

Medan kommittéerna satt, måste människorna komma tillräta från dag till dag. Likaså måste den praktiska vård- och biståndsverksamheten organiseras utan dröjsmål. Staten beviljade skolstyrelsens barnskyddsavdelning medel redan i maj och de användes fr.a. för att understöda privata hjälporganisationers verksamhet. Inom fattigvårdssektorn organiserades biståndsverksamheten åter av socialstyrelsen. I november 1918 fick socialstyrelsen "monopol" på organisationen av de röda krigsvärnlösas vård och samtidigt inleddes utbildningen av barnhemspersonal vid diakonissanstalten i Sordavala. Omsorgen om de röda krigsvärnlösa hade sålunda uttryckligen utformats till en fattigvårdsfråga och därmed till ett i främsta rummet kommunalt problem. Detta var naturligt i det avseendet att 1879 års fattigvårdslag tillsammans med lagen om förmyndarskap erbjöd en klar, om också redan föråldrad, juridisk grund för verksamheten. Trots flera försök hade man inte kunnat få till stånd en barnskyddslag och de uppfostrings- och barnskyddsnämnder som verkade i de större städerna byggde därför enbart på kommunernas egna beslut. Kommunerna befann sig dock i mycket varierande situationer inför detta nya problem och för att utjämna olikheterna gick staten med på att betala 50% av kostnaderna för de krigsvärnlösas underhåll.⁹

⁸ Kommittébetänkande 1919:11. Jfr Pulma 'Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen' s. 128-129.

⁹ Pulma, 'Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen', s. 129.

Med krigsvärnlösa avsågs barn till föräldrar på den förlorande sidan som var under 15 år och vilkas försörjare stupat, avlidit på annat sätt, försvunnit, dömts till frihetsstraff eller förlorat sin arbetsförmåga. Det är omöjligt att exakt beräkna hur många sådana barn det fanns, eftersom läget fluktuerade, bl.a. genom att fångar frigavs från lägren. Man kan sluta sig till att antalet var minst 20 000. I början av år 1919 hade socialstyrelsen uppgifter om över 14 000 krigsvärnlösa. Över 70% kom ur lant- och stadsarbetarklassen och största delen behövde hjälp. Dessutom koncentrerade barnen sig till de fyra sydliga länen:

Nylands län	1 585
Åbo och Björneborgs län	1 503
Tavastehus län	2 385
Viborgs län	5 167

En del av de röda krigsvärnlösa återfinns inte bland dem som fick understöd eftersom vissa kommuner lät bli att ansöka om statsmedel därför att dessa var förknippade med begränsningar av kommunernas beslutanderätt. Sålunda ansökte Tammerfors, som vid sidan av Helsingfors och Valkeala hade mest röda krigsvärnlösa, om statsunderstöd först år 1920.

Det system som byggde på statsunderstöd fick småningom fasta former och i de städer där omvårdnaden handhades av en särskild barnskyddsnämnd, såsom t.ex. i Tammerfors, behövde mödrarna inte längre vara rädda för att förlora sina medborgerliga rättigheter, vilket var fallet i fråga om de understöd som utbetalades via fattigvården. Vid placeringen av de krigsvärnlösa försökte man från första början gynna vård i hem, i många fall speciellt i utackorderingshem, men verkligheten blev något annorlunda (tab. 1).

Inbördeskriget ledde i själva verket – mot myndigheternas önskemål – till grundandet av en mängd nya barnhem. Inrättandet av kommunala barnhem fick faktiskt sin början just genom behovet att ta hand om de krigsvärnlösa. De barnhem som fanns före 1918 hade i huvudsak upprätthållits av privata organisationer. Antalet kommunala barnhem steg mellan 1918 och 1920 från 68 till 102 och största delen av de kommunala barnhem som verkade i slutet av 1918 hade grundats samma år. I allmänhet var barnhemmen nödlösningar som

Tab. 1. Röda krigsvärnlösa, som erhållit understöd ur statsmedel, enligt vårdform

År	I anstaltsvård	I utackorderingshem	I eget hem
1919	2387	1731	5911
1924	1301	1230	5830
1929	550	—	3360

Källa: Viljo Hytönen, 'Vården av de krigsvärnlösa barnen i Finland', *Social Tidsskrift* 6/1920, s. 609. Eino Kuusi, *Sosiaalipolitiikka II*, Porvoo 1931, s. 1011-1012. Veikko Piirainen, *Vaivaishoidosta sosiaaliturvaan*, s. 65-70 samt *Huoltaja* 9/1922, s. 83-84 och 14/1925, s. 130-131.

blev bestående och förhållandena var i början mycket bristfälliga, lokaliteterna olämpliga, hygien dålig och personalen oskolad. I kommunerna kunde man dock inte komma på bättre lösningar och typiskt nog stödde arbetarrörelsen inrättandet av kommunala barnhem. Rörelsen ansåg att kommunala inrättningar, i motsats till enskilda utackorderingshem eller privata anstalter, kunde underordnas en demokratisk kontroll. Frågan om anstaltsvård för värnlösa barn blev från 1920-talet en av de centrala vattendelarna mellan vänstern och borgarna vid utvecklingen av socialvården.¹⁰

Vänstern i Finland förhöll sig länge ytterst misstroget till att barn placerades i fosterhem. Inställningen gick tillbaka till slutet av 1800-talet då barnen utackorderades vid s.k. fattigauktioner, som kritiserades starkt såväl av liberala borgare som inom arbetarrörelsen.¹¹ Men det var fr.a. erfarenheterna från åren efter inbördeskriget som gav placeringsvården ett bestående brännmärke i vänsterns ögon.

Sarlins linjedragning våren 1918 noterades inom arbetarrörelsen och då han på hösten fick uppdraget att utarbeta ett system för vården av de krigsvärnlösa var misstron djup. Huvudrollen i socialstyrelsens

¹⁰ Pulma, 'Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen', s. 161-162, 169-170.

¹¹ Betr. systemet, se närmare t.ex. Panu Pulma, 'Fattigvården på landsbygden i Finland cirka 1800-1920', Ingrid Hammarström & Lars Nilsson (red.), *Nordisk lokalhistoria – seminarierapport 4*, Studier i stads- och kommunalhistoria 1, Stadshistoriska institutet, Stockholm 1986, s. 111-118.

Ett av de största barnhem som användes för att ta hand om röda krigsvärnlösa var Oy Orpola Ab:s barnhem som inrättades i S:t Karins. I de sex "torp" som hörde till hemmet kunde man härbärgera upp till 150 barn. På bilden en del av barnhemmets byggnader samt trädgården. Man ansåg allmänt att det var fördelaktigast att placera barnhemmen i landsbygdsmiljö. Förutom underhåll skulle de värnlösa barnen få uppfostran och utbildning, särskilt för lantbruks- och hantverksarbeten. (Arbetsarkivet)

planer intogs också av placeringsvården och ämbetsverket vädjade till den borgerliga allmänheten för att finna utackorderingshem. Socialstyrelsens upprop väckte ingen större genklang, men samtidigt skedde på fältet en rörelse i samma riktning. Statistiken från 1919 visar dock att formerna för de krigsvärnlösas vård varierade enormt (tab. 2).

Allmänt taget misslyckades statsmakten i sin strävan att lägga huvudvikten på utackorderingshemmen; av samtliga barn vilkas vård stöddes med statsmedel befann sig endast omkr. 17% i utackorderingshem, medan närmare 24% vistades på barnhem. I siffrorna saknas givetvis de tusentals barn vilkas vård sköttes utan statsstöd; den mycket kraftiga ökningen av antalet barnhem 1918-1920 vittnar om att anstaltsvårdens andel var ännu högre inom den kommunala vården.

Tab. 2. Röda krigsvärnlösa, som erhållit understöd ur statmedel, länsvis och enligt vårdform

Län	I eget hem	I utackorderingshem		I barnhem
		I egen kommun	I främmande-kommun	
Nylands	1029	3	68	231
Åbo och Björneborgs	938	35	32	260
Tavastehus	1032	942	28	352
Viborgs	2875	145	475	1478
S:t Michels	—	—	—	10
Kuopio	11	—	—	33
Vasa	10	—	—	23
Uleåborg	16	3	—	—
Sammanlagt	5911	1128	603	2387

Källa: Viljo Hytönen, 'Vården av de krigsvärnlösa barnen i Finland', *Social Tidsskrift* 6/1920, s. 608-609.

Man fäster sig speciellt vid två omständigheter: att placering i utackorderingshem i egen kommun var vanlig i Tavastehus län, medan placering i annan kommun var vanlig i Viborgs län; dessa två län hade lidit mest av kriget. Särdragen berodde också på samma omständighet: avskiljandet av de röda värnlösa från deras hem. Socialstyrelsen fick i början av hösten 1918 veta, att klockaren i Kymmene församling och stationsskrivaren i Laihela i Österbotten på eget initiativ hade tagit itu med att placera nödlidande föräldralösa barn från Kymmene i det vita kärnområdet i Österbotten. Man gjorde propaganda för verksamheten bl.a i tidningarna.¹² Initiativet hälsades med entusiasm av myndigheterna och socialstyrelsen tog hand om ledningen av verksamheten genom att börja värva lokala ombudsmän på olika håll i landet. Dessa sände in uppgifter om lämpliga foster-

¹² Se t.ex. *Ilkka* 24.10.1918 och *Etelä-Suomi* 30.11.1918. Jfr Ester Hällström, 'Sotaorvot Etelä-Pohjanmaalla', *Huoltaja* 9/1919, s. 128-129.

Tab. 3. Av socialministeriet 1.1.-31.7.1919 förmedlade utackorderingshem, enligt län

Län	Utackorderingshem	%
Nylands	54	3,4
Åbo och Björneborgs	177	11,1
Tavastehus	—	—
Viborgs	9	0,6
S:t Michels	43	2,7
Kuopio	158	9,9
Vasa	889	55,7
Uleåborgs	266	16,7
Sammanlagt	1596	100,0

Källa: Placering av krigsvärnlösa i privathem, socialministeriets arkiv Fa:4, RA.

hem till socialstyrelsen, som fördelade platserna på kommuner med många krigsvärnlösa. Lokalombuden förmedlade vårdavtal, förde förteckningar över barnen, övervakade deras förhållanden och utbetalade vårdbidragen från barnens hemkommuner till fosterföräldrarna.¹³

Verksamheten hade inletts på axeln Kymmenedalen-Österbotten och den nådde också sina främsta resultat i dessa trakter. Det vita Österbotten, som besparats krigets förödelse och där det inte rådde livsmedelsbrist, var redo att fortsätta frihetskriget på uppfostringsfronten; över 72% av de anmälda fosterhemmen låg i Österbotten (tab. 3). I över hälften av fallen hade de som anmält sig som fosterföräldrar inte uttryckt önskemål om barnets kön, men bland dem som gjort det önskade 70% en flicka.

Inspektören för krigsbarnvården Emil Tolonen rapporterade våren 1919, att 90% av de inspekterade utackorderingshemmen var utmärkta och att endast 10% gav anledning till mindre anmärkningar. Huvuddelen av fosterhemmen var förmögna eller välbärgade ståndspersonshem, prästgårdar, lärar- och tjänstemanna- samt, i de flesta

¹³ Socialstyrelsens fattigvårdsavdelnings skriftväxling, socialstyrelsens arkiv Fa 1, RA. Bruno Sarlin, 'Sotaorpojen huollon järjestely', *Huoltaja* 5/1919, s. 69-71 och 6/1919, s. 86-88.

Tab. 4. De krigsvärnlösas placering i olika län 1.1.-31.7.1919

Län	Utackorderade barn	%
Nylands	1	0,2
Åbo och Björneborgs	41	7,6
Tavastehus	—	—
Viborgs	9	1,7
S:t Michels	25	4,6
Kuopio	39	7,2
Vasa	380	70,2
Uleåborgs	46	8,5
Sammanlagt	541	100,0

Källa: Samma som i tab. 3.

fall, bondfamiljer. Utackorderingshemmen representerade alltså samma kretsar som ombudsmännen, av vilka största delen var präster (37%) och lärare (25%).¹⁴

Socialförvaltningens tjänstemän och pressen bedrev vårvintern 1919 en intensiv propagandakampanj för att övertyga allmänheten om fördelarna med fosterhemmen. Tidskriften *Huoltaja* var full av utdrag ur brev där de placerade barnen uttryckte tacksamhet och tillfredsställelse; effekten förstärktes med skildringar av de eländiga förhållandena för dem som blivit kvar i de röda hemmen. Trots de stora lockelser som placeringssystemet erbjuder i rent ekonomiskt avseende fick kampanjen i alla fall ringa effekt. Medan man lyckades värva ombud i 66 kommuner, kunde man placera barn i bara 41 kommuner. Verksamheten hängde upp sig i båda ändarna. Slutligen kunde endast omkring en tredjedel av dem som hade anmält sig tilldelas ett barn (tab. 4).

Vasa och Uleåborgs län, d.v.s. närmast Österbotten, tog alltså emot närmare 80% av barnen, av vilka 53% var pojkar och 47% flickor. Man placerade alltså relativt många barn, men hade ur-

¹⁴ Emil Tolonen, 'Pohjanmaalla 1 1/4 vuoden väliajan jälkeen', *Huoltaja* 16/1920, s. 136-137. Ombudsmän för familjevård av krigsvärnlösa som förflyttats till andra kommuner, Social- ministeriets arkiv Fa 4, RA.

Tab. 5. De 1.1.-31.7.1919 utackorderade krigsvärnlösas hemkommuner

Län/kommun	Utackorderade barn	%
Nylands län		
Helsingfors	139	25,7
Åbo och Björneborgs län		
Åbo	2	0,4
Tavastehus län		
Messuby	9	
Tammela	15	
Tammerfors	21 tot: 45	8,3
Viborgs län		
Kivinebb	22	
Kotka	60	
Kymmene	102	
Lappvesi	77	
Mola	10	
Valkeala	10	
Viborg	59 tot: 340	62,8
Kuopio län		
Pielisjärvi	15	2,8
Sammanlagt	541	100,0

Källa: Samma som i tab. 3.

sprungligen tänkt sig betydligt större mängder. Utsikterna att barnen skulle få njuta av oblandat bröd, ett sunt landsklimat och bondedygder gjorde alltså trots allt inte ett tillräckligt intryck på mödrarna till de röda krigsvärnlösa i södra Finland. Socialmyndigheterna utpekade framför allt mödrarna som skyldiga, eftersom dessa "i sin missriktade moderskärlek" inte kunde förmå sig att avstå från sina barn. T.ex. i Tammerfors tog stadens arbetarförenings kvinnosektion skarpt ställning mot barnförflyttningarna och krävde att stadens fattigvårdsstyrelse skulle avstå från planerna.¹⁵ Det var alltså inte enbart fråga om uttryck för moderskärlek, utan också ett klart politiskt motstånd mot "blekning" av barnen.

De krigsvärnlösa fanns fr.a. i vissa kommuner och dessa koncent-

¹⁵ Kaarninen, s. 23-24.

rationer kommer även klart till synes om man granskar de utackorderade barnens hemorter (tab. 5). Av de orter som hade många röda krigsvärnlösa hade Tammerfors och Valkealas mycket få utackorderade. Vid sidan av Helsingfors låg det egentliga "värningsområdet" i sågindustritrakterna i Kymmenedalen: Kotka, Kymmene, Lappevesi; från dessa kommuner kom 249 barn, d.v.s. 46% av samtliga. Detta förklaras å ena sidan av att området drabbades hårt av krigets efterräkningar, å andra sidan av att verksamheten kom igång just i det här området. Det arbete som inlett på frivillig bas gav också de bästa resultaten.

Noggrannare undersökningar om de utackorderade barnens hem-situation saknas, men utackorderingens bakgrundsfaktorer belyses i Mervi Kaarninens undersökning om förhållandena i Tammerfors. Hennes undersökning omfattar 488 krigsvärnlösa ur 158 familjer. Över hälften av barnen kom från familjer med mer än tre barn (jämfört med landet i övrigt fanns det i staden klart färre familjer med ett barn — det verkar som om stadgade familjefäder skulle ha drabbats hårdare i Tammerfors än i landet i övrigt). 39 barn ur 15 familjer hade förlorat såväl far som mor och för dem var utackordering uppenbart den enda möjligheten. Också andelen både fader- och moderlösa låg i Tammerfors något över genomsnittet i landet.¹⁶

Av de röda föräldralösa i Tammerfors hade 23% i något skede varit placerade utanför hemmet, också av dem som förlorat antingen far eller mor hela 18%. Utackorderingen påverkades bl.a. av familjens barnantal, åldersskillnaderna mellan barnen och ifall något av de äldre syskonen förmådde ta hand om de yngre och bidra till familjens försörjning (som värnlösa räknades endast barn under 15 år — i många familjer fanns också äldre syskon). Oftast blev någon i syskonskaran tvungen att vistas någon tid i utackordering, men det var mycket ovanligt att en hel syskonskara utackorderades (i materialet ingår tre familjer med tre och en med sex barn). Också Kaarninens undersökning visar, att mödrarna målmedvetet motsatte sig att barnen sändes bort, men trycket att gå med på utackordering ökades av att fattigvårdsstyrelsen ofta inte erbjöd dem något val. Först efter år

¹⁶ Kaarninen, s. 10-13.

1923 då vården av de krigsvärnlösa underställdes barnskydds nämnderna, började myndigheternas linje klart stöda modern och gå in för att hålla familjen samlad.¹⁷

Om man räknar in placering på barnhem blev totalt 43% av mödrarna tvungna att överlåta sina barn för en längre eller kortare tid till vård utanför hemmet, av mödrar med tre eller fyra barn kunde dock närmare hälften av mödrarna sköta alla sina barn hemma. Omkr. 25% av de krigsvärnlösa fick uppleva vård utanför hemmet.¹⁸

Myndigheterna hade synbarligen inte alls väntat sig att en så stor del av familjerna skulle komma tillrätta utan utackordering, enbart med hjälp av understöd. Men i verkligheten var det få som klarade sig enbart med understöd. Att så många gjorde det berodde givetvis på mödrarnas och de äldre barnens hårda slit för varje brödkant, stöd från släktingar och grannar samt privat välgörenhet, men framför allt på arbetarrörelsens egen stödverksamhet.¹⁹ Just i Tammerfors ledde t.ex. arbetsföreningens kvinnosektions stödverksamhet till tidstypiska motsättningar: stadens fattigvårdsstyrelse ville koncentrera biståndsverksamheten under sin kontroll, medan stadsfullmäktige, som hade vänstermajoritet, förpliktigade styrelsen att samarbeta med arbetarföreningens kvinnosektion. Fattigvårdsstyrelsen bromsade genomförandet av beslutet så länge att den slutligen fick sin vilja igenom.

Speciellt arbetarkvinnorörelsen hade under många år verkat aktivt för att bygga ut barnavården och fattigvården och arbetarrörelsen krävde under hela 1920- och 1930-talen att det statliga pensionssystemet skulle utsträckas också till röda änkor och föräldralösa, något som uppnåddes först vid tiden för vinterkriget. Det principiella motståndet mot utackorderingen blev en stor utmaning för arbetarrörelsen efter inbördeskriget. Arbetarrörelsen borde samla sina krafter

¹⁷ Kaarninen, s. 21-25.

¹⁸ Kaarninen, s. 26-28.

¹⁹ Om denna se närmare Matti Kauppi, *'Työväenliike ja punaorpothuolto', Työväentutkimus* 3:2 (1989), s. 5-8. Sylvi-Kyllikki Kilpi, *Suomen työläisnaisliikkeen historia*, Pori 1953. Terttu Sainio, *'Sos.-dem. naiset käytännöllisessä sosiaalisessa työssä', Työn naisen juhlavuosi*, Sosialidemokraattinen työläisnaisliitto 1953. Materialet rörande arbetarrörelsens stödverksamhet för de röda krigsvärnlösa förvaras i Arbetarkivet och folkarkivet, Helsingfors.

TYÖLÄISNAINEN

N:o 10, II — 1921

SOSIALISTINEN NAISTEN LEHTI.

KESÄKUU

PUNA-ORPO

Från och med år 1921 firade socialdemokraterna "De värnlösa dag" i september och socialisterna/kommunisterna "De röda föräldralösa dag" i juli. Under dessa dagar anordnade man fester och sålde speciella publikationer, märken och blommor till förmån för de krigsvärnlösa. De insamlade medlen användes för att hjälpa värnlösa barn, änkor och familjer där fadern på politiska grunder satt fängslad. "De värnlösa dag" firades fram till år 1926 och "De röda föräldralösa dag" åtminstone ännu år 1930. På bilden ett nummer av de socialistiska kvinnornas tidning *Työläisnainen* som publicerades i juni 1921. (Arbetarkivet)

En festbestyrelse, vald av Helsingfors organiserade arbetare,

anordnar den 3 juli kl. 2 e. m. i Hesperia- och Hagasurids-
parkerna, på Byholmen och i Fredriksberg på Konkolbacken

Stora fester

**till förmån för barn till rödgardister, som
omkommit i samband med inbördeskriget.**

Hela vinsten faller barnen och änkor tillgodo.

Vid den fest som den 3 juli 1921 anordnades i Helsingfors till förmån för de krigsvärnlösa bestod programmet bl.a. av festal, recitation, olika uppvisningar (bl.a. gymnastik), hornmusik, kuplettsång och naturligtvis dans. Annonser i *Arbetarbladet* 1.7.1921.

för att hjälpa mödrarna att själva ta hand om sina barn och stå emot myndigheternas påtryckningar.

Stödverksamheten organiserades redan i augusti 1918 då några socialdemokrater i Helsingfors grundade Suomen Työläisten Avustuskomitea [Arbetarnas i Finland Understödskommitté]. Under år 1919 grundades över 60 lokala understödskommittéer som i samarbete med organisationen i Helsingfors förmedlade insamlade medel till behövande familjer. STA:s insamlade under två år omkr. 850 000 mk, av vilka största delen kom från fackförbund i de andra nordiska länderna samt från USA. Amerikafinländarna sände dessutom rikligt med gåvor in natura. Den största inhemska donationen (100 000 mk) kom från Helsingfors judiska församling. I februari 1920 omorganiserades biståndsverksamheten eftersom arbetarrörelsens återupptagna politiska aktivitet skapade bättre förutsättningar samtidigt som dess interna politiska konflikter gav upphov till nya svårigheter.

I april 1920 omorganiserades verksamheten i föreningsform, arbetarrörelsens fackliga och politiska centralorganisationer grundade Työväenjärjestöjen Avustustoimikunta [Arbetsorganisationernas Biståndsnämnd], som verkade till år 1922 då verksamheten överfördes direkt till organisationerna. Redan året förut kom de politiska meningsskiljaktigheterna till synes i arbetet, bl.a. genom att socialdemokraterna började fira "De värnlösas dag" (Turvatomien päivä) i

september, kommunister och socialister "De röda föräldralösas dag" (Punaorpopäivä) i juli.

Arbetarrörelsens möjligheter att bedriva understödsverksamhet i stor skala var av naturliga skäl begränsade, men t.ex. STA understödde under sin verksamhet över 13 000 familjer med närmare 30 000 barn under 15 års ålder. Dess efterföljare delade åter år 1921 ut understöd till närmare 4 000 familjer med 9 600 barn. Medlen kom huvudsakligen från USA.

Arbetarrörelsens biståndsverksamhet, som då den var som störst nådde upp till en årsbudget på nästan en miljon mk, var långtifrån betydelslös. Staten bidrog år 1919 till de röda krigsvärnlösas underhåll med 5 milj. mk och senare fram till mitten av 1920-talet med c:a 7 milj. mk i året. Kostnaderna för de krigsvärnlösas vård utgjorde faktiskt en av statens största utgiftsposter inom socialsektorn under 1920-talet.²⁰ Den tyngsta bördan vilade naturligtvis på kommunerna som fick ett mycket starkt stöd genom privat filantropiskt och socialt arbete.

Krigets följder fick konsekvenser för socialpolitikens utveckling i Finland på många olika plan. Under åren 1918-1919 levde landet under ett högervälde då man med eftertryck följde en verksamhetslinje som präglades av en kontrollerande och stämplande fattigvård. Samtidigt lades för decennier framåt grunden för en motsättning mellan vänstern och de borgerliga om hur barnavården skulle utvecklas. Vänstern stödde utan förbehåll kommunala och statliga barnskyddsanstalter, medan de borgerliga var för placering i familjer.

Å andra sidan skapades i den akuta nödsituationen snabbt ett nät av anstalter, som de facto bildade grunden för det offentligas barnskyddspolitik, trots att organisationen "Hem åt hemlösa barn" (senare Rädda barnen), som speciellt inriktade sig på att organisera utackordering, blev statsmaktens speciella skötebarn. Organisationen grundades 1922 av presidentens maka Ester Ståhlberg och var en direkt fortsättning på socialstyrelsens utackorderingspolitik från 1918 – Ester Ståhlberg (då Hällström) hade deltagit i verksamheten under de första åren. Men grundandet av "Hem åt hemlösa barn" var mer

²⁰ Pulma, 'Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen', s. 138.

Också bland de finländska arbetarna i Förenta Staterna anordnade man fester till förmån för de röda krigsvärmlösa i Finland. På bilden en recitationsgrupp som uppträdde vid en fest i Astoria i Oregon den 14 juli 1929. Bilden publicerades år 1929 i tidskriften *Punalippu*.

än så, det var också ett motdrag till General Mannerheims Barnskyddsförbund (grundat 1920) och dess strävan att bli centralorganisationen på barnskyddets område. De centerliberala tjänstemännen vid socialministeriet stödde uppenbart den "ståhlbergiska" organisationen. Barnavårdspolitiken splittrade alltså inte bara vänstern utan också det borgerliga lägret.

Prioriteringen av placering i familjer inverkade också på lagstiftningen, till en del redan på den 1922 förnyade fattigvårdslagen, men speciellt på lagen om barn utom äktenskap från samma år och lagen om adoptivbarn från 1925. Ledstjärnan i denna lag som förblev i kraft i över femtio år (!) var att finna utackorderingshem och att trygga fosterföräldrarnas rättigheter.

Problemet med de röda krigsvärmlösa fick emellertid också vidare och mera djupgående konsekvenser. Under centerpolitikens tid från 1919 framåt inleddes framstegspartiets hegemoni inom socialpolitiken, vilket innebar att tyngdpunkten lades på uppfostran och utbildning. Införandet av skolplikt, utvidgningen av den till folkskolan

knutna hälsovården var också i väsentlig grad socialpolitiska åtgärder med målsättningen att stegvis överbygga klyftan mellan samhällsklasserna. Också utvecklingen av barnskyddet som ett parallellt, delvis t.o.m. konträrt, system i förhållande till den kommunala fattigvården, kulminerade i början av 1920-talet. Betonandet av fostran och skolning utgick direkt ur traumat från 1918: ur centerpolitikens synvinkel var det röda upproret ett uttryck för arbetarbefolkningens låga bildnings- och moraliska ståndpunkt. Den säkraste garantin mot ett nytt uppror var en nivåhöjning i fråga om kommande släktleds medborgerliga standard. Under 1920-talet nåddes resultat genom reformer som uttryckligen påverkade arbetarbarns ställning. I fråga om den fullvuxna arbetarbefolkningen var inställningen en annan – den bildade en "förlorad generation". Tryggandet av dess sociala ställning överlämnades nästan helt och hållet till den oblida fattigvården. En statlig socialpolitik aktualiserades först mot slutet av 1930-talet.